

ПРАВОВІ ОСНОВИ МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ, СВОБОД ТА ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ У ШКОЛІ

LEGAL BASIS OF THE POSSIBILITY OF APPLICATION OF PROTECTION OF CHILD RIGHTS, FREEDOMS AND INTERESTS AT SCHOOL

Росоляк О.Б.,
к.ю.н., доцент,

доцент кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права
Тернопільський національний економічний університет

Вербіцька М.В.,
к.ю.н., доцент,

доцент кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права
Тернопільський національний економічний університет

Стаття присвячена дослідженню основних проблем порушення прав дитини у школі та окресленню шляхів їх вирішення. Аналізуються основоположні нормативно-правові акти у сфері захисту прав дітей, зокрема значна увага приділяється Конвенції ООН про права дитини. Автори зосереджуються на правових конструкціях, які повинні сприяти негайному припиненню порушення прав, свобод чи законних інтересів дітей у школі, їх відновленню та попередженню.

Ключові слова: права дитини, засоби захисту прав дитини, школа, батьки, дорослі, право на освіту, насилля над дитиною, Конвенція про права дитини, Уповноважений з прав дитини, міжнародні стандарти захисту прав дитини.

Статья посвящена исследованию основных проблем нарушения прав ребенка в школе и определению путей их решения. Анализируются основополагающие нормативно-правовые акты в области защиты прав детей, в частности значительное внимание уделяется Конвенции ООН о правах ребенка. Авторы сосредотачиваются на правовых конструкциях, которые должны способствовать немедленному прекращению нарушения прав, свобод или законных интересов детей в школе, их восстановлению и предупреждению.

Ключевые слова: права ребенка, средства защиты прав ребенка, школа, родители, взрослые, право на образование, насилие над ребенком, Конвенция о правах ребенка, Уполномоченный по правам ребенка, международные стандарты защиты прав ребенка.

The strategic child protection is a national priority in many countries. Investing resources in childhood, the state strengthens the future productive forces, promotes the welfare of the nation and prepares citizens capable to take over the management of state and social affairs. Of particular relevance the protection of rights and interests of children in school becomes, because then they became an independent legal entity associated with providing their education. As practice shows, violation of the basic principles and international standards of protection of children often occurs in circumstances where the parents (adoptive parents, guardians or trustees) are not along with their child – namely in school.

That is why this article is dedicated to the research of major problems of violation of child rights in school and to outline the solutions. The basic regulations for the protection of children's rights, including much emphasis on the UN Convention on the Rights of the Child are analyzed. The authors examined the legal regulation protecting the rights of pupils in Ukraine, analyzed the effectiveness of the mechanisms of self-prescribed child in school. They founded deficiencies to these legal structures, focused on solving them.

In particular, it was proposed the following measures: to make a nationwide toll free legal assistance and correspondingly helpline in every school (in the reach of children). With this remedy, the child can report a problem or a violation of his (ore her) rights, while he (she) may remain unknown; to give for pupils opportunity to contact the Commissioner for Children's Rights directly or via the Internet (on-line), while in every school should be as detailed instructions where and when to apply; to amend the Law of Ukraine «On General Secondary Education» in particular article that would clearly granted rights and duties of a child in school, and the means and mechanisms for their protection and self-defense.

Key words: child rights, protection of children's rights, school, parents, adults, right to education, violence against a child, Convention on the Rights of the Child, Commissioner for Children's Rights, international standards for the protection of children's rights.

*Давайте меньше говорить про обов'язки дітей,
а більше про їхні права
(Ж.-Ж. Руссо)*

Охорона дитинства визначена стратегічним загальнонаціональним пріоритетом багатьох країн світу. Вкладаючи ресурси у дитинство, держава зміцнює майбутні продуктивні сили, забезпечує стабільність добробуту нації, готує громадян, здатних перебрати управління державними та суспільними справами. Доля будь-якої нації, держави, спільноти у майбутньому залежатиме від того, якими виростуть діти, тому проблема формування та реалізації державної політики у сфері охорони дитинства в Україні має важливе як теоретичне, так і практичне значення. Особливої актуальності питання захисту прав та інтересів дітей набуває в стінах школи, оскільки саме тут вони стають самостійним суб'єктом правовідносин, пов'язаних із наданням їм освітніх послуг. Як показує практика, порушення основоположних засад та міжнародних стандартів захисту прав дітей найчастіше відбувається за умов, коли батьки (усиновителі, опікуни чи піклувальники) не перебувають поряд зі своєю дитиною, а саме – у школі.

Метою статті є дослідження можливостей застосування та впровадження засобів правового захисту дитини у навчальних закладах, що значно підвищить ефективність захисту прав, свобод та інтересів дитини в Україні.

Права дитини та їх захист неодноразово були предметом дослідження багатьох науковців. Зокрема, особисті немайнові права дитини крізь призму цивільного законодавства досліджувалися Л. Ольховик, Ю. Черновалюк. О. Вінгловська аналізувала шляхи імплементації міжнародних прав дитини у національне законодавство України, О. Кудрявцева – конституційно-правові основи захисту прав дитини в Україні. Цікавим є дослідження Е. Костіної щодо адміністративно-правового захисту прав дитини. Окремо досліджувалися житлові права дитини, права дітей у сфері охорони здоров'я тощо. Однак попри це слід констатувати, що захист прав дитини у школі та його механізми сьогодні залишаються поза увагою конституціоналістів чи адміністративістів.

Базовим міжнародним документом, що визначає основні права та свободи дитини, є Конвенція ООН про права дитини [1], яка набула чинності в Україні з 27 вересня 1991 року. Згідно з нею держави, які цю Конвенцію під-

писали, вживають усіх заходів щодо забезпечення захисту прав дитини, зокрема на життя, свободу думки і релігії, навчання та відпочинок тощо.

У політиці кожної країни, зокрема й України, проблеми захисту підостаючого покоління повинні мати пріоритетний напрям. Але слід зауважити, що розв'язання проблем захисту дитини, дитинства від небезпек, які існують у сучасному житті, далеко від ідеального.

Як стверджує О. Дручек, права дитини – це система обумовлених особливостями фізичного, психологічного, розумового розвитку дитини соціальних, економічних, культурних та інших можливостей, які визнаються за людською істотою від народження до повноліття та базуються на принципах природності, пріоритетності, автономності та закріплюються на міжнародному та національному рівнях, гарантуються державою та іншими суб'єктами праводіносин, мають особливий механізм реалізації і захисту. Свободи дитини – це закріплені у законодавстві і гарантовані суб'єктивні можливості дитини реалізовуватися у звільненій від державного регулювання сфері життя, обирати відповідно до своїх інтересів і потреб розвитку певний вид і міру суспільно значущої поведінки. Інтереси дитини – це потенційні мотиви до реалізації дитиною чи іншим суб'єктом об'єктивно обумовлених і визнаних соціумом та закріплених на законодавчому і міжнародному рівнях потреб, які враховують індивідуальність дитини і пов'язані з її виживанням, захистом, розвитком та соціалізацією [2, с. 126].

Забезпечення належного захисту прав дитини є складовою процесу європейської інтеграції України і всі країни, які сьогодні об'єднані у європейську співдружність, пройшли через серйозне реформування системи захисту прав дитини.

Для втілення у життя зазначених цілей в Україні було затверджено Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року, яка мала всі шанси вивести українську політику в сфері захисту прав дітей на якісно новий рівень.

Виклики сьогодення вимагають перегляду процедур реалізації в Україні прав дитини, передбачених Конвенцією ООН про права дитини і чинним законодавством. До сьогодні у законодавстві практично відсутній принцип дотримання найвищих інтересів дитини, який є базовим у Конвенції ООН. Саме тому багато рішень виконавчої гілки влади суперечать інтересам дитини.

Таким чином, захистити конкретну дитину можна тільки у тісній співпраці – співпраці батьків, служб у справах дітей, органів освіти, охорони здоров'я, соціальної політики, правоохоронних органів.

Згідно зі ст. 53 Конституції України, кожний громадянин має право на освіту. Державою гарантуються її загальна доступність, безкоштовність і обов'язковість [3].

Останніми роками відбувається активний розвиток суспільних відносин в країні, формується громадянське суспільство, все активніше громадськість бере участь у державних справах, діти теж реагують на цей поступ. В них вже інші інтереси, захоплення, цінності. Залишились у минулому піонерсько-комсомольські збори, вартові та вахти... Прийшли інші часи та інші діти, які заперечують безапеляційні вказівки, «залізну» дисципліну, натомість вимагають від дорослих (батьків, вчителів тощо) поваги та партнерських стосунків, а вчителям здається, що вони до цього ще не готові, і вони продовжують діяти застарілими методами [4].

Нерідко трапляються ситуації, коли вчитель залишає клас після уроків для «перевиховання». Нехай це відбувається і з надзвичайно важливого приводу, але учитель переступає межу закону, порушуючи право дитини на відпочинок тощо. «З'ясування відносин» вчителя з учнем у присутності всього класу є образливими та неприпустими-

ми. Тим самим учитель порушує основний принцип Конвенції про права дитини: «У всіх діях по відношенню до дітей першочергова увага приділяється найкращому забезпеченню інтересів дитини» (ст. 3) [4].

Такі «судилища» також входять у суперечність із правом на людське достоїнство учнів, на повагу. Публічні «з'ясування відносин» наносять дітям величезну моральну шкоду, а застосування таких методів може призвести до судового спору батьків із педагогами (ст. 60 Закону України «Про освіту»).

І вже зовсім неприпустимо, коли приводом для «осуду» учня стає навіть не поведінка учня, а його переконання або зовнішній вигляд. Конституція України встановлює право на свободу думок і переконань: «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань» (ст. 34). Із цього випливає, що педагог категорично не має права виносити на розсуд класного колективу переконання та висловлені думки учня без його згоди та згоди його батьків.

Більшість дорослого населення України (не говорячи вже про дітей) і уявлення не має про особисті права дітей, зміст Конвенції ООН про права дитини, інших міжнародних документів щодо захисту прав та інтересів дитини, тому дуже легко порушити права дітей, бо історично склалося, що ці права завжди порушувались, до дітей не ставилися як до самостійної особистості. На жаль, дуже багато дорослих не вважають за потрібне і зараз визнавати ці права, бо бояться великої відповідальності, а також звикли до старих канонів виховання.

Дуже часто вони і не замислюються, що своїми вчинками дискримінують права дитини, тому і дітям, і дорослим буде корисним знати, в яких випадках права дитини порушуються, здійснено насилля, які види насилля бувають тощо.

Над дитиною здійснено насилля, якщо: їй нанесли побій; її здоров'ю завдали шкоди; порушили її статеву недоторканість й статеву свободу.

Дитину залякували, якщо: їй вселяли страх за допомогою дій, жестів, поглядів; використовували для залякування свій зріст, вік; на неї кричали; їй загрожували насиллям по відношенню до інших (батькам дитини, друзям, тваринам та ін.).

Над дитиною здійснюють насилля, якщо використовують для цього ізоляцію: контролюють її доступ до спілкування з однолітками, дорослими, братами і сестрами, бабусею і дідусем.

Над дитиною також здійснюють емоційне насилля, якщо: її принижують, використовують образливі прізвиська; її використовують як довірену особу; при спілкуванні з дитиною виявляється непослідовність; дитину соромлять; дитину використовують як засіб передачі інформації одному з батьків.

До дитини відносяться жорстоко, якщо використовують погрози: кинути її; самогубства; нанесення фізичної шкоди собі або родичам.

До дитини дорослі відносяться жорстоко, якщо використовують при цьому свої привілеї: обходяться з дитиною як з підлеглим чи слугою; відмовляються інформувати дитину про рішення, які відносяться безпосередньо до неї, її долі (про відвідини її батьками, опікунами тощо); дитину перебувають під час розмови.

Можливо, так дорослі, у т. ч. вчителі зрозуміють усю повноту своєї відповідальності, переглянувши своє ставлення до дітей, а діти зможуть відстоювати свої права та належно оцінять вчинки своїх батьків та вчителів [5].

У Конвенції про права дитини сказано, що шкільна освіта повинна забезпечити кожній дитині рівні можливості для розвитку своїх здібностей і талантів. Школа повинна допомогти кожній дитині навчитися формулювати й висловлювати особисту думку, виховувати почуття моральної і соціальної відповідальності, сприяти тому, щоб

кожна дитина могла стати корисним членом суспільства. Школа повинна навчити дитину поважати права людини, з рівною повагою ставитися до всіх людей і різних культур, орієнтуватися на толерантність і взаєморозуміння у стосунках між людьми [5].

Права дитини, викладені у Конвенції, умовно можна поділити на три частини:

1. Забезпечення: право володіти певними речами, отримувати певні послуги та мати доступ до того й того (мова йде про ім'я та громадянство, медичний догляд, освіту, відпочинок та ігри, опікування інвалідами, сиротами та біженцями).

2. Захист: право бути захищеним від дій, що завдають шкоди дитині (наприклад, від розлучення з батьками, залучення до воєнних дій, комерційної, економічної чи сексуальної експлуатації, фізичного чи психічного знування тощо).

3. Участь: дитина має право бути почутою, коли приймаються рішення, що стосуються її життя. Підрастаючи, дитина повинна мати дедалі більше можливостей брати участь у житті суспільства, готуватися до самостійного життя, користуватися правами свободи думки та слова, вибору культури, релігії та мови.

Згідно ст. 16 Конвенції «жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємниці кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність. Дитина має право на захист закону від такого втручання або посягання» [1].

Що стосується українського законодавства, то захист прав дитини у системі освіти регулюється такими нормативно-правовими актами як Конституція України, Закони України «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти», «Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад» тощо.

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства» кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Дисципліна у порядку у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості і виключають приниження честі та гідності дитини [6].

Освітня діяльність у загальноосвітніх навчальних закладах України має відповідати Державному стандарту базової і повної загальної середньої освіти, який затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 23 жовтня 2011 року № 1392. Зокрема має застосовуватись «особистісно зорієнтований підхід – спрямованість навчально-виховного процесу на взаємодію і плідний розвиток особистості педагога та його учнів на основі рівності у спілкуванні та партнерства у навчанні».

Відповідно до ст. 56 Закону України «Про освіту» педагогічні працівники зобов'язані «додержуватись педагогічної етики, моралі, поважати гідність дитини, учня, студента; захищати дітей, молодь від будь-яких форм фізичного або психічного насильства, запобігати вживанню ними алкоголю, наркотиків, іншим шкідливим звичкам» [7].

Відповідно до ст. 23 Закону України «Про загальну середню освіту» для учнів (вихованців) встановлюються різні види морального стимулювання та матеріального заохочення, передбачені центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти, іншими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, статутом загальноосвітнього навчального закладу. Статтею 24 вказаного Закону передбачено, що педагогічним працівником повинна бути особа з високими моральними якостями, яка має відпо-

відну педагогічну освіту, належний рівень професійної підготовки, здійснює педагогічну діяльність, забезпечує результативність та якість своєї роботи, фізичний та психічний стан здоров'я якої дозволяє виконувати професійні обов'язки в навчальних закладах системи загальної середньої освіти. Перелік посад педагогічних працівників системи загальної середньої освіти встановлюється Кабінетом Міністрів України [8].

У Законі України «Про загальну середню освіту» також визначається, що загальноосвітній навчальний заклад забезпечує єдність навчання і виховання; охороняє життя і здоров'я учнів (вихованців), педагогічних та інших працівників загальноосвітнього навчального закладу. Посадові особи і громадяни, винні у порушенні законодавства про загальну середню освіту, несуть відповідальність у порядку, встановленому законами України [8].

Відповідно до п. 67 Положення про загальноосвітній навчальний заклад виховання учнів (вихованців) у закладах здійснюється під час проведення уроків, в процесі позаурочної та позашкільної роботи. Також у цьому Положенні йдеться про те, що дисципліна у закладах дотримується на основі взаємоповаги усіх учасників навчально-виховного процесу, дотримання правил внутрішнього розпорядку та статуту навчального закладу. Застосування методів фізичного та психічного насильства до учнів забороняється. За невиконання учасниками навчально-виховного процесу своїх обов'язків, порушення статуту, правил внутрішнього розпорядку на них можуть накладатися стягнення відповідно до закону. Пункт 86 Положення передбачає, що педагогічні працівники закладу зобов'язані: забезпечувати належний рівень викладання навчальних дисциплін відповідно до навчальних програм з дотриманням вимог Державного стандарту загальної середньої освіти; дотримуватися педагогічної етики, моралі, поважати особисту гідність учнів та їх батьків; виконувати накази і розпорядження керівника навчального закладу, органів управління освітою.

А Закон України «Про освіту» у ст. 51 гарантує право учнів на захист від будь-яких форм експлуатації, фізичного та психічного насильства, від дій педагогічних, інших працівників, які порушують права або принижують їх честь і гідність. Аналогічна норма закладена у Положенні про загальноосвітній навчальний заклад [7].

Передбачені законодавством і правові можливості батьків щодо захисту прав, свобод та законних інтересів їхніх дітей у школі. Зокрема, відповідно до ст. 60 Закону України «Про освіту», ст. 29 Закону України «Про загальну середню освіту» батьки мають право звертатися до державних органів управління освітою з питань навчання, виховання дітей; захищати у відповідних державних органах і суді законні інтереси своїх дітей.

Здавалося б права дитини у школі передбачені цілим колом нормативно-правових актів, усі вони гарантують їхній масштабний захист. Однак слід звернути увагу на те, що в основному такі норми носять декларативний характер, не передбачені чіткі механізми їхньої реалізації, зокрема, у випадках, коли порушення прав реально відбувається, для учнів не передбачені механізми захисту своїх прав самостійно. Та й батьки можуть хіба що вести діалоги з вчителями, керівництвом навчального закладу, максимум – виносити окремі питання на розгляд педагогічної ради.

Таким чином, можна підсумувати, що, незважаючи на прогресивність міжнародних правил щодо захисту прав та законних інтересів дітей, українське чинне законодавство не містить достатньої кількості дієвих механізмів не лише захисту прав дітей їхніми батьками чи іншими уповноваженими органами, а, насамперед, самозахисту дітей. Хоча у той же час варто відзначити, що певні спроби реформувати норми про захист прав дитини, зокрема, у школі, законодавець уже зробив.

На сьогодні складовою державної політики стосовно дітей є завдання поліпшення законодавчої бази, приведення її у відповідність до основних положень Конвенції ООН про права дитини, закріплення певними законами та іншими нормативно-правовими актами чітко визначених правил, норм, стандартів і вимог щодо організації життєдіяльності дитини. Ми пропонуємо наступні заходи:

1) створити загальнонаціональну безкоштовну лінію правової допомоги і, відповідно, телефон довіри у кожній школі (у доступному для дітей місці). За допомогою цього засобу захисту дитина може повідомити про проблему або

факт порушення її прав, при цьому вона може залишатись невідомою;

2) надати можливість дитині звернутись до Уповноваженого з прав дитини безпосередньо або ж через мережу Інтернет (on-line), при цьому у кожній школі повинна бути детальна інструкція як, куди і в яких випадках звертатись;

3) внести зміни до Закону України «Про загальну середню освіту», зокрема, статтю, у якій би чітко прописувались права та обов'язки дитини у школі, а також засоби та механізми їх захисту і самозахисту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про права дитини : Конвенція ООН від 20 листопада 1989 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
2. Дручек О. М. Поняття адміністративно-правового забезпечення прав, свобод та інтересів дитини органами внутрішніх справ України / О. М. Дручек // Фінансове право. – 2013. – № 2. – С. 123–128.
3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
4. Захист прав неповнолітніх [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.osvita.ua/school/method/1799/>.
5. Захист прав дитини в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://sites.google.com/site/pravaludinivistoriieludstva/skola-prostir-prav-ditinihttp://novovoronzovka.just.ks.ua/pravova-osvita-naselennya/zahist-prav-ditini-v-ukrayini.html>.
6. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
7. Про освіту : Закон України від 23 травня 1991 року № 1060-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.
8. Про загальну середню освіту : Закон України від 13 травня 1999 року № 651-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/651-14>